

İBN KUTEYBE (V.276/889) HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM TARİHÇİLİĞİNDEKİ YERİ

Dr. M. Bahaüddin VAROL*

Asıl adı Abdullah b. Müslim b. Kuteybe olan İbn Kuteybe, hicri III. Asrın önemli ilmi şahsiyetlerinden biridir. (213-276 / 828-889) İslami ilimlerin tedvin ve tasnif çalışmalarının yoğun olarak yürütüldüğü dönemde önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'ta yetişmiştir.

İbn Kuteybe, farklı konularda kaleme aldığı eserlerindeki yeterlilik ve seviye ile ilmi ağırlığını hissettiren önemli bir alimdir. Eserlerindeki konular itibariyle Kur'an ve Hadis ilimleri birinci sırayı oluştururken dil, edebiyat, şiir ve tarih ilimleri de bu eserler içerisindeki diğer ilimler olmuştur. Bu konularda müstakil olarak kaleme aldığı eserlerin yanında yaşadığı dönemde farklı görüş ve düşüncelerle tartışmalara konu olan hususlarda da eserler vermiştir. Onun ilmi açıdan sahip olduğu bu çok yönlü kişiliği ve bu ilimlerdeki yeterliliği gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde insanların ondan istifade etmesini sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Bu yönüyle de İbn Kuteybe haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Eserlerinin, kaleme alındığı dönemlerden itibaren hızlı bir ivme ile İslam coğrafyasının doğusundan batısına yayılmış olması, ve yine o dönem imkansızlıkları içerisinde yazma nüshalar halinde çoğaltılarak insanların rağbet ettiği eserler haline gelmesi, onun bu şöhretinin bir göstergesi olsa gerektir. Bu gün bile onun eserlerinin yazma nüshalar halinde, gerek Avrupa kütüphanelerinde gerekse İstanbul, Mısır ve Şam gibi önemli İslam kültür merkezlerindeki çeşitli arşivlerde bulunması bu durumu doğrulayan diğer bir husus olmaktadır.

İbn Kuteybe'nin farklı alanlardaki ilmi kişiliği içerisinde tarihle ilgili verdiği eserler çerçevesinde, İslam Tarihçiliğindeki yerinin

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Bilim Dalı

belirlenmesi, bu yöndeki bazı hususlara açıklık getirmesi açısından önemlidir. İlk olarak, erken sayılabilecek bir dönemde kaleme alınmış olmaları yönüyle ihtiva ettiği haberlerin İslam Tarihindeki değerinin yanında, takip ettiği metod ve değerlendirmeleri Tarih ve kültür alanında önemli ve sağlıklı bilgiler verecektir. Bu noktada onun "el-Mearif" ve "Uyunü'l-Ahbar" isimli eserleri iki önemli kaynaktır. Diğer taraftan tarihçiliği yönüyle İbn Kuteybe'yi önemli kılan diğer bir husus da, Hz.Peygamber'in vefatından sonraki süreçte hilafet problemiyle başlayıp, Abbasi halifeleri Me'mun ve Mu'tasım dönemlerine kadar geçen sürede cereyan eden hadiseler hakkında önemli bilgilerin yanısıra Endülüs fethi ile ilgili de detaylı bilgi veren "el-İmame ve's-Siyase" isimli eserin ona nisbet edilmesidir. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülerek tartışmalar yapılmış, bir takım delillerle bu eserin ona ait olmadığı yönünde görüşler serdedilmiştir. Ancak bu konuda tutarlı ve doğru bir yaklaşımda bulunabilmek için İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemin, ilmi kişiliğinin ve eserleri ile metodunun bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan, "el-İmame ve's-Siyase" isimli eserin ona ait olup olmadığı tartışmasına girmeden önce, bu konunun aydınlatılmasında yardımcı olması ve daha net bilgilerin ortaya konulabilmesi için, onun ilmi kişiliği ile İslam tarihçiliğindeki yerinin belirlenmesi daha uygun olacaktır.

A. Nesebi, Doğumu ve Yetiştirilmesi :

İbn Kuteybe'nin hayatı ile ilgili bilgileri aktarmaya geçmeden önce ifade edeceğimiz ilk husus bu konudaki bilgilerin oldukça az olduğudur. Ancak kısıtlı da olsa biyografik kaynaklarda bulabildiğimiz rivayet ve bilgileri aktardıktan sonra onun ilmi kişiliği üzerinde daha geniş olarak durmaya çalışacağız.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İbn Kuteybe'nin asıl adı, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, künyesi ise Ebû Muhammed'dir.¹ Farklı sebeplere dayalı olarak çeşitli nispetleri bulunan İbn Kuteybe'nin en meşhur ve

¹ - Bazı kaynaklarda onun isminin Muhammed b. Müslim b. Kuteybe, künyesinin de Ebu Abdillah olduğu ifade edilmişse de, genel teracim kaynakları dikkate alındığında bunun yanlış bir isimlendirme olduğu görülecektir. Brockelmann, "İbn Kuteybe", İA, İst.,1962, V/II, s.762, Ancak, Lecomte Gerard bunu daha sonraki baskıda tashih etmiştir. (EI2, Leiden,1986, III/840). Aynı hatanın diğer bir örneği için bkz: İbn Kuteybe, Hadis Müdafaası, çev: Hayri Kırbaoğlu, İst., 1979, s.XXII.

maruf olan nispeti “Dîneverî”dir. Bundan ayrı olarak doğduğu yere nispetle “Kûfî”², babasının Merv’li olması nedeniyle “Mervezî”³, hayatının uzun bir süresini geçirdiği Bağdat’a nispetle “Bağdâdî”⁴, dedesi Kuteybe’ye istinâden de “Kutebî” veya “Kuteybî”⁵ şeklinde nispetleri sözkonusudur. Ancak o, İslâmî literatürde İbn Kuteybe ed-Dîneverî ismiyle maruf ve meşhur olmuştur.

İbn Kuteybe’nin ailesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Bağdâdî onun babası Müslim’in Merv’li olduğunu bildirmektedir.⁶ Buradan anladığımız İbn Kuteybe’nin aslen İran’lı olduğudur.⁷ Babası Müslim’in, Ebû Abdullah ismiyle maruf olup ilim ve hadis ehlinde biri olduğu bildirilmiştir.⁸ İbn Kuteybe’nin 213/828 tarihinde doğduğu konusunda kaynaklar arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Aynı şekilde onun Recep ayının ilk günlerinde dünyaya geldiği bildirilmiştir.⁹ İbn Kuteybe’nin doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklar arasında görülen bu birlik onun doğum yeri konusunda görülmemektedir. Bazı müellifler onun Bağdat’ta doğduğunu haber verirlerken¹⁰, diğer bazıları da Kûfe’de dünyaya geldiğini bildirmektedirler.¹¹ Ancak onun

² - İbn Nedim, Fihrist, 23; İbnü’l-Enbârî, Nüzhetü’l-Elibbâ, 209.

³ - Bağdâdî, Tarih, X/170; Zehebî, Siyeru A’lâm, XIII/297; İbn Hallikân, Vefeyâtü’l-A’yân, II/246; Zehebî, Tarih, (261-280)/382; İbnü’l-İmâd, Şezerâtü’z-Zeheb, II/169; Muhammed Ferid Vecdî, Dâiratü Maârifî’l-Karnî’l-İşrîn, Beyrut, 1971, VII/631; Muhammed el-İskenderânî, İbn Kuteybe’nin Uyûnü’l-Ahbâr isimli eserinin Muhakkik Mukaddimesinde, Beyrut, 1994, I/8.

⁴ - İbn Kesîr, el-Bidâye, XI/57.

⁵ - Brockelmann, “İbn Kuteybe”, İA, V/II, s.762; İbn Hallikân, bu nispetin türetilişi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. II/247.

⁶ - Bağdâdî, X/170; krş: el-İskenderânî, 7.

⁷ - Ahmed Emin, Duha’l-İslam, I/402.

⁸ - Servet Ukkâşe, İbn Kuteybe’nin “el-Mearif” isimli eserinin muhakkik mukaddimesinde, Beyrut, 1960, s.32.

⁹ - İbn Nedim, 123; Zehebî, Tarih,(261-280)/382; İbn Hallikân, II/246; İbn Hallikan onun ölümü ile ilgili olarak da recep ayının ilk günleri bilgisini vermektedir.

¹⁰ - Bağdâdî, X/170, Kıfî, Enbâhu’r-Ruvât, II/143.

¹¹ - İbn Nedim, 123; İbnü’l-Enbârî, 209; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil fi’l-Tarih, VI/66; Brockelmann, “İbn Kuteybe”, İA., V/II, s.762.

Kûfe doğumlu olmasına rağmen hayatının büyük bölümünü Bağdat'ta geçirmiş olması, oraya nispet edilmesini dolayısıyla da Bağdat'ta doğmuş olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.¹² Servet Ukkâşe, İbn Kuteybe'nin doğum yeri konusundaki ihtilaflar nedeniyle söylenebilecek tek kesin hususun, onun ailesinin Bağdatlı olmadığı hususu olduğunu ifade etmektedir.¹³

Çocukluk ve gençlik yıllarının nerede ve nasıl geçtiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız İbn Kuteybe, özellikle ilmî kazanımlarını Bağdat'ta gerçekleştirmiştir. Bağdâdî'nin naklettiği: "O Bağdat'a yerleşti ve oradakilerden hadis rivayetinde bulundu" ifadesi¹⁴ bu hususu desteklemektedir. Yine onun hadis rivayet edip ilim tahsil ettiği hocalarının çoğunlukla Bağdatlı olmaları da onun, en azından gençlik yıllarından itibaren Bağdat'ta bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Muhammed el-İskenderânî ise bunu: "İbn Kuteybe, o dönem medeniyet merkezi ve ilmin beşiği olan Bağdat'ta yetişmiş, ilme ve ilim öğrenmeye büyük önem vermiş, hadis, edebiyat ve dil alimlerinden ilim tahsil etmiştir..." sözleriyle ifade etmektedir.¹⁶

B. İbn Kuteybe'nin Meşgul Olduğu İlimler ve Hocaları

İbn Kuteybe'nin çok yönlü ilmî kişiliğinin yanında temayüz ettiği bazı ilim dalları da vardır ki, bunlarla ilgili müstakil önemli eserler vermiştir. Bize ulaşan yada bibliyografik eserler vasıtasıyla isimleri ve konuları bize aktarılan eserlerini incelediğimiz zaman bu ilimlerin öncelikle Kur'an ve hadis ilimleri ile dil, edebiyat, nahiv, fıkıh, şiir ve tarih olduğu görülecektir. Bütün bunların yanında onun felsefe ve mantık

¹² - İbn Kuteybe'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynakların birçoğunda nakledilen "Bağdat'a indi", "Bağdat'a yerleşti", "Orada yetişti ve eserlerini okuttu" ibareleri onun doğumunun Kûfe olduğunu destekleyen bilgiler olmaktadır. Bkz: Bağdâdî, X/170; Zehebî, Tarih, (261-280)/382; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ', II/281; Bütün bu bilgilerin karşısında Ziriklî'nin: "Bağdat'ta doğmuş Kûfe'ye yerleşmiştir" ifadesi doğruyu yansıtmamaktadır. Ziriklî, el-A'lâm, IV/280.

¹³ - Servet Ukkâşe, 33.

¹⁴ - Bağdâdî, X/170.

¹⁵ - Servet Ukkâşe, 36.

¹⁶ - el-İskenderânî, 8.

gibi ilimlerle de meşgul olduğu ifade edilmektedir.¹⁷ Onun bu ilimleri tahsil ettiği ve önemli eserler vermesine sebep olan hocaları, zamanının önemli tefsir, hadis, fıkıh, nahiv ve diğer ilimlerin öncü isimlerinden oluşmaktadır. Bu hocaların isimlerini toplu olarak vermeden önce bazılarını özellikle zikretmemiz gerekecektir. İbn Kuteybe dil ile ilgili ilmini Ebû Hâtim es-Sicistânî (v.255/869), Ebu'l-Fadl er-Riyâşî (v.257/871)'den, fıkıh ve hadis ilimlerini İshak b. İbrahim el-Hanzalî yani İbn Râheveyh (v.238/852)'den tahsil etmiştir. İbn Râheveyh, Buhârî, Nesâî ve Tirmîzî'nin kendisinden rivayetlerde buldukları zamanının önemli fıkıh ve hadis bilgini idi.¹⁸ Ayrıca kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu diğer alimler ise, Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî, Ziyad b. Yahya el-Hassânî ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir.¹⁹

Diğer hocalarının isimlerinden ilk olarak ifade edeceğimiz Babası Müslim b. Kuteybe'dir.²⁰ Tabakat kaynaklarında onun hakkında herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen İbn Kuteybe'nin ilmini ilk olarak ondan aldığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Zira o, "el-Meârif", "Uyûnü'l-Ahbâr" ve "Ğarîbü'l-Hadîs" gibi eserlerinde babasından bazı bilgiler nakletmekte ve çeşitli rivayetlere yer vermektedir.²¹ Ahmed b. Sa'îd el-Lihyânî (v.231/845), İbn Kuteybe 18 yaşında iken Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın arkadaşı olan bu zattan "Kitâbü'l-Emvâl"i okumuştur. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cümehî (v.231/845), İbn Râheveyh Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim (v.238/852), Kadı Yahya b. Eksem (v.242/856), İbn Kuteybe'nin hac için gittiği Mekke'de bu zatla görüştüğü ve kendisinden rivayette bulunduğu bildirilmiştir. Hermele b. Yahya et-Tecîbî (v.243/857), Ebû Abdillâh Hasen b. Hüseyin b. Harb es-Sülemî el-Mervezî (v.246/860), Du'bel b. Ali el-Huzâî (v.246/860), Ebû Abdillâh Muhammed b. Merzûk b. Bükeyr b. Behlûl el-Bâhilî el-Basrî (v.

¹⁷ - Abdullah Cebbûrî, İbn Kuteybe'nin "Ğarîbü'l-Hadîs" isimli eserinin muhakkik mukaddimesinde, 11,12.

¹⁸ - Abdullah Cebbûrî, Muhakkik Mukaddimesi,12.

¹⁹ - Bağdâdî, X/170; Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/297; İbnü'l-İmâd, II/169; Zehebî, Tarih, (261-280)/382; İbn Hallikân, II/246.

²⁰ - İbn Kuteybe'nin hocaları hakkında geniş bilgi için bkz: Servet Ukkâşe, 38-38; el-İskenderânî, 8,9; Abdullah Cebbûrî, "Dirâse fî Kütübi İbn Kuteybe", Mecelletü Adâbi'l-Müstansırıyye, Bağdat, 1977, Yıl:2, Sayı:2, s.105.

²¹ - Servet Ukkâşe, 12.

248/862), Ebû İshâk İbrahim b. Süfyân ez-Ziyâdî (v.249/863), Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (v.248 veya 255/862,869), Muhammed b. Ziyad b. Ubeydullah b. Ziyad b. Rabi' ez-Ziyâdî (v.252/866), Ebû Yakûb İshak b. İbrahim b. Muhammed es-Savaf el-Bâhilî (v.253/867), Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. Ebî Hazm el-Kutâî (v.253/867), Ebu'l-Hattâb Ziyad b. Yahya b. Ziyad el-Basrî (v.254/868), Şübâbe b. Süvvâr (v.254/868), Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (v.254/868), Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Habîb el-Basrî (v.257/871), Ebû Tâlib Zeyd b. Ahzem et-Tâî el-Basrî (v.257/871), Ebu'l-Fadl Abbas b. el-Ferac er-Rayâşî (v.257/871), Ebû Sehl es-Seffâr Ubde b. Abdillâh el-Huzâî (258/872), Abdurrahman b. Bîşr b. Hakem b. Habib b. Mihrân (v.260/874), Ebûbekir Muhammed b. Halid b. Haddâş b. Aclân. Ebû Saîd Ahmed b. Hâlid ed-Darfîr, Abdurrahman b. Abdillâh b. Küreyb, Muhammed b Ubeyd b. Abdilmelik el-Esedî.

C- İbn Kuteybe'den İlim Tahsil Eden veya Rivayette Bulunan Öğrencileri

İbn Kuteybe kaleme aldığı eserleriyle zamanının önemli meselelerine ışık tutmuş, çeşitli konulardaki ihtilaf ve istifhamları gidermeye çalışmıştır. Bu kendi döneminde bizzat kendi gayretleriyle ortaya çıkan bir durum olduğu gibi, kendisinden sonra da oğlu Ahmet ve diğer öğrencileri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İbn Hallikân'ın naklettiği bilgiye göre o, vefat edinceye kadar eserlerini Bağdat'ta öğrencilerine okutmaya devam etmiştir.²² Onun bu gayreti insanların kendisinden istifade etmesini sağlamıştır. Bunun yanında sağlığında iken kendisinden istifade edip, vefatından sonra da onun görüş ve düşüncelerini daha sonraki nesillere aktaran öğrencileri yetişmiştir. Bu öğrencilerden ilk olarak zikredeceğimiz oğlu Ahmet (Ebû Cafer Ahmed b. Abdillâh) (v.322/953)'dir.

İbn Kuteybe'nin çeşitli sahalardaki ilmi birikimini daha sonraki nesillere aktaran en önemli öğrencisi oğlu Ahmet'tir. Onun, babasının eserlerini Kur'an'ı ezberler gibi ezberlediği bildirilirken²³ yine babasının onun için eserlerinin birer nüshalarını muhafaza ettiği ve hemen hemen

²² - İbn Hallikân, II/246; krş: el-İskenderânî, 9.

²³ - Abdullâh Cebbûrî, Muhakkik Mukaddimesi, 15.

bütün eserlerinin onun yanında bulunduğu nakledilmiştir.²⁴ Tefsir, hadis ve fıkıh ilmiyle meşgul olan Ahmet, 321/952 yılında Mısır'da kadılık görevini üstlenmiş, bu tarihten bir yıl sonra da vefat etmiştir.²⁵

İbn Kuteybe'nin eserleri oğlu Ahmet'ten sonra onun zürriyetinden devam eden torunları vasıtasıyla daha sonraki dönemlere aktarılmıştır. İbn Kuteybe henüz hayatta iken dünyaya gelen (270/883) torunu Ebû Ahmed Abdülvahid b. Ahmed b. Abdillâh b. Müslim Mısır'a yerleşmiş ve orada babası vasıtasıyla dedesinin eserlerinden nakillerde bulunmuştur.²⁶ Diğer öğrencilerinin bazıları ise şunlardır: Ahmed b. Mervan el-Mâlikî (v.298/910), Ebubekir Muhammed b. Halef b. El-Merzübân (v.309/921), Ebu'l-Kasım İbrahim b. Muhammed b. Eyyub b. Beşir es-Sâîğ (v.313/925), Ebû Muhammed Ubeydullah b. Abdirrahman b. Muhammed b. İsa (v.323/934), Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Ahmed b. Abdillâh b. Bükeyr et-Temîmî (v.334/944), Heysem b. Küleyb eş-Şâşî (v.335/945), Kasım b. Esbağ el-Endelûsî (v.340/951), Abdullâh b. Cafer b. Dürüstüveyh el-Fârisî (v.335/945), Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Muhammed b. Cafer b. Muhammed el-Ezdfî (v.348/959), Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. İbrahim ed-Dîneverî, Ebû Abdillâh b. Ebi'l-Esved (v.343/954), Ebu'l-Yesr İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî el-Bağdâdî.²⁷

D. İbn Kuteybe'nin Dînever'e Nisbeti

Batı İran'da, Cibâl bölgesinde tarihi bir şehir olan Dînever, Nihavend savaşıdan sonra İslam hakimiyetine girmiş, geçen süre içerisinde de gelişmiş ve genişlemiştir.²⁸ Emevi ve Abbasi dönemlerinde de çok gelişmiş bir şehir olarak kaynaklarda zikredilen Dînever, büyük yerleşim birimi olan Hemedân'ın üçte birinden daha küçük, ancak iyi

²⁴ - Servet Ukkâşe, 39.

²⁵ - İbn Kesir, XI/48; İbn Hallikân ise onun kadılık görevinde 18 ay kaldığını ifade etmektedir. İbn Hallikân, II/246,247.

²⁶ - Abdullâh Cebbûrî, Muhakkik Mukaddimesi, 16; el-İskenderânî, 9,10.

²⁷ - İbn Kuteybe'nin öğrencileri hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Hallikân, II/246; Bağdâdî, X/170; Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/297; Zehebî, Tarih,(261-280)/382; M.Ferid Vecdi, VII/631; el-İskenderânî, 9; Servet Ukkâşe, 39,40.

²⁸ - Geniş bilgi için bkz: Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, II/545,546.

düzenlenmiş çarşılara, verimli meyve bahçelerine ve zengin tahıl ürünlerine sahip bir şehir olarak bildirilmektedir.²⁹

İbn Kuteybe'nin Dînever'e nisbet edilmesi, buranın onun doğum yeri veya yetiştiği yer olduğundan dolayı değildir. Ancak, ne zaman ve ne kadar süre ile yaptığı kesin olarak bildirilmemekle beraber İbn Kuteybe'nin orada kadılık görevinde bulunmuş olmasından dolayıdır. Yoksa, onun Dînever'de yetiştiği gibi bir iddia,³⁰ doğruyu yansıtmadığı gibi terâcim kaynaklarında nakledilen bilgilere de ters düşmektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, İbn Kuteybe'nin burada ne zaman ve ne kadar süre kadılık görevinde bulunduğu hakkında net bir bilgi bulunmadığı gibi, onun kimin tarafından bu görevle görevlendirildiği de bilinmemektedir. Ancak, Servet Ukkâşe, bazı ipuçlarından hareketle bu konuda tahminlerde bulunmaktadır. Ona göre İbn Kuteybe ile vezir Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Yahya b. Hâkân arasında iyi ilişkiler sözkonusudur. İbn Kuteybe "Edebü'l-Kâtib" isimli önemli eserini ona takdim etmiştir. Bu eserin mukaddimesinde bulunan vezir için teşekkür ve dua cümlesi de bu ilişkiyi doğrulayan bir unsur olmaktadır. Ebu'l-Kasım ez-Zücâcî, bu eserin mukaddimesinin şerhinde : "İbn Kuteybe'nin Ubeydullah b. Yahya el-Hâkânî ile iyi ilişkileri vardı ve bu eserini ona takdim etti. O da buna memnun olarak onu taltif etti ve ikramda bulundu" demektedir. Hâkân 237/851 yılına kadar halife Mütevekkil'in veziri idi. Daha sonra ise 256/870-279/893 yılları arasında Mu'temid döneminde tekrar vezir olmuştur. Halife Mütevekkil'in 232/846 ile 247/861 yılları arasında hilafette kaldığı göz önüne alınacak olursa İbn Kuteybe'nin bu tarihler arasında bir süre Dînever kadılığını üstlenmiş olacağını düşünebiliriz. Yine onun bu görevi ne zaman bıraktığı bilinmemekle beraber, vezir Hâkân'ın görevinin sona erdiği 247/861 senesine kadar bu görevde kalmış olabileceğini de tahmin edebiliriz. Nitekim İbn Kuteybe oradaki görevinin sona ermesinden sonra Bağdat'a geri dönmüştür. İşte İbn Kuteybe bu görevi nedeniyle Dînever'e nisbet edilmiş ve bu nisbetiyle de meşhur olmuştur.³¹

²⁹ - Tahsin Yazıcı, "Dînever", DİA, İst., 1994, IX/356.

³⁰ - Tahsin Yazıcı, "Dînever", DİA, IX/356.

³¹ - Servet Ukkâşe, 35; Ayrıca bkz: İbn Nedim, 123; İbn Hallikân, II/246; Bağdâdî, X/170; Zehebî, Siyerü A'lâm, XIII/296; Zehebî, Tarih, (261-280)/382;

E. Vefatı

İbn Kuteybe'nin ne zaman vefat ettiği konusunda da farklı birtakım rivayetler olmasına rağmen 276/889 yılı bu konuda tercih edilen bir tarih olmuştur. İbn Nedim bu konuda 270/883 tarihini verirken,³² İbn Hallikân, 270/883 ve 271/884 tarihlerinin de ileri sürüldüğünü, ancak doğru olanın 276/889 olduğunu bildirmektedir.³³ İbn Kuteybe'nin vefat tarihi konusundaki bu ihtilafın bir benzeri de hangi ayda vefat ettiği ile ilgilidir. Bu hususla ilgili olarak bazı kaynaklarda her ne kadar Zilkâde³⁴ veya Recep ayının farklı günleri³⁵ verilse de yine bunun Recep ayının ilk gecesi olduğu genel kabul gören bir husus olmuştur.³⁶

İbn Kuteybe'nin vefatıyla ilgili olarak kaynaklarda zikredilen diğer bir husus ise nasıl vefat ettiği. Nakledildiğine göre o, "Herîse" denen ve et ile bulgurdan yapılan bir yemek yedikten sonra ateşlenmiş, şiddetli bir şekilde bağırdıktan sonra da bayılmıştır. Öğle vaktine kadar o şekilde kalmış, ayıldıktan sonra da ızdıraplı bir vaziyette bir saat civarında bir süre geçirmiştir. Sakinleştikten sonra seher vaktine kadar şehadet getirmiş ve vefat etmiştir.³⁷ Zirikî onun Bağdat'ta vefat ettiğini bildirirken³⁸ İbnü'l-Cevzî ise Kûfe'de vefat ettiğini ve kadı Ebû Hâzim'in yanına defnedildiğini habef vermektedir.³⁹

İbnü'l-Enbârî, 209; Nevevî, II/281; İbnü'l-İmâd, II/169; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, V/102; Zirikî, el-A'lâm, IV/280.

³² - İbn Nedim, 123.

³³ - İbn Hallikân, II/246; İbnü'l-Cevzî de bu tercihte bulunmaktadır. (el-Muntazam, V/102). Zehebî ise sadece bu tarihi verirken (Siyeru A'lâm, XIII/300; Mîzânü'l-İ'tidâl, II/503), bazı müellifler de bu farklı tarihleri vererek herhangi bir tercihte bulunmamışlardır. Bkz: Bağdâdî, X/170; İbnü'l-Enbârî, 210; İbn Kesir, XI/48 ve 57.

³⁴ - Bağdâdî, X/170, 171; İbnü'l-Enbârî, 210.

³⁵ - Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/300; Mîzânü'l-İ'tidâl, II/503.

³⁶ - İbnü'l-Enbârî, 210; İbn Hallikân, II/246; Bağdâdî, X/170, 171; İbnü'l-Cevzî, V/102.

³⁷ - Bağdâdî, X/170; İbnü'l-Enbârî, 210; İbn Hallikân, II/246; Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, II/503; İbn Hacer, III/358; İbnü'l-İmâd, II/169; İbn Kesir, XI/57.

³⁸ - Zirikî, IV/280.

³⁹ - İbnü'l-Cevzî, V/102.

F. Eserleri

İbn Kuteybe'nin dil, lugat, edebiyat ve nahiv ilim dallarında önemli eserler vermesi onun Arap dili açısından Câhız'dan sonra ikinci büyük alim olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır.⁴⁰

İbn Kuteybe'nin eserlerinin sayısı ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı bilgilerle karşılaşmaktayız.⁴¹ Biz burada sayı ile ilgili farklılıkları bir kenara bırakarak, eserlerinin isimlerini zikretmek ve bazıları hakkında da kısa bilgi vermek istiyoruz. Ancak burada, bu eserlerin sayısının 300'e ulaştığını bildiren görüşe dikkat çekmek istiyoruz. İbn Teymiye'nin, "et-Taḥdîs bi Menâkıbi Ehli'l-Hadîs" isimli eserden naklederek verdiği bu görüş⁴² abartılı bir bilgi olmaktadır. Çünkü bir çok kaynakta onun eserlerinin 60 civarında olduğu bildirilirken, böyle büyük bir rakamın izahı pek mümkün görünmemektedir. Öyle görünüyor ki bu, İbn Kuteybe'nin eserleri içerisinde yer alan ve müstakil konuları içeren bölümlerin ayrı birer esermiş gibi kabul edilmesinden kaynaklanan bir durum olmuştur.⁴³

Servet Ukkâşe bu konuda şu bilgilere yer vermektedir: "Medârik'de bahsedildiğine göre İbn Kuteybe'nin oğlunun onun eserlerini ezberlediği ve bunun sayısının da 21 olduğu ifade edilmiştir. Bu sayı İbn Kuteybe'nin ömrü gibi ömre sahip bir alim için az bir rakam değildir. Kaldık ki bu eserlerin bazıları birden fazla ciltlerden oluşmaktadır."⁴⁴ Nevevî ise, İbn Kuteybe'nin eserlerinin sayısını unuttuğunu, ancak onun 60 civarında olduğunu zannettiğini bildirmektedir.⁴⁵

Biz İbn Kuteybe'nin eserleri hakkında bilgi verirken, aynı esere işaret eden ancak farklı kaynaklarda farklı isimlerle zikredilen eserleri,

⁴⁰ - Abdullah Cebbûrî, agm.109.

⁴¹ - Geniş bilgi için bkz: Abdullah Cebbûrî, a.g.m.,109 vd.

⁴² - İbn Teymiye, Tefsiru Sûreti'l-İhlâs, 86.

⁴³ - Servet Ukkâşe, 55; Bu konuda örnek olarak Katib Çelebi'nin ayrı bir eser olarak zikrettiği ancak aslında diğer eserler içerisinde bir bölüm olan "İstimâu'l-Ġinâ bi'l-Elhân" isimli bölümü zikredebiliriz.

⁴⁴ - Servet Ukkâşe, 56.

⁴⁵ - Nevevî, II/281.

eser isimlerinin yanında zikredeceğiz. Yine eserin ihtiva ettiği konu ve o esere işaret eden kaynakları da ifade ederek genel anlamda bilgi edinilmesine ışık tutmuş olacağız.⁴⁶

1- Kur'an İlimleriyle ilgili olanlar:

a – Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân = Ğarîbü'l-Kur'ân = Meâni'l-Kur'ân.

İbn Kuteybe bu eserinde Kur'an ayetlerini luğavî yönden tefsir etmiş bunu diğer tefsir, hadis ve dilbilimcilerin görüşleriyle desteklemiştir. Esere, İbn Hallikân, Bağdâdî, İbnü'l-Enbârî, Kıftî, İbnü'l-İmâd, Zehebî, İbn Hacer, Nevevî ve Katip Çelebi eserlerinde işaret etmişlerdir.⁴⁷

b – Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân = Müşkilü'l-Kur'ân.

Eser, Kur'andaki bazı lafızların luğavî yönden te'vil ve tefsirini yapmaktadır. Bu eserin yukarıda zikrettiğimiz eserden farklı olduğu bildirilmiştir. İbn Hallikân, Bağdâdî, Kıftî, İbn Hacer, Zehebî, İbnü'l-Enbârî ve Nevevî bu esere işaret etmişlerdir.

c – el-Kırâât = Vücûhü'l-Kırâât.

İbn Nedim ve Zehebî'nin işaret ettiği bu eser, İbn Kuteybe'nin bizzat kendi atfıyla da sabit olmaktadır. "Müşkilü'l-Kur'an" isimli eserinde o: "...Bütün bu konuları Vücûhü'l-Kırâât isimli eserimizde ele alacağız" demektedir.

d – İ'râbü'l-Kırâât = İ'râbü'l-Kur'ân.

İbn Nedim, İbn Hallikan, Kıftî, İbnü'l-İmâd ve Zehebî bu esere işaret etmektedirler. Bu eserin "el-Kırâât" isimli eserden farklı olduğu bildirilmiştir.⁴⁸

⁴⁶ - İbn Kuteybe'nin eserlerine işaret eden kaynaklar ve sayfaları şu şekildedir: İbn Hallikân, II/246; Bağdâdî, Tarihu Bağdâd, X/170; Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/297,298; Zehebî, Tarihu'l-İslam, (261-280)/382; İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzân, III/358; İbnü'l-Enbârî, Nüzhetü'l-Elibbâ, 209; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ, II/281; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, II/169; Katip Çelebi, I-II/ilgili sayfalar; Kıftî, İnbâhü'r-Ruvât, II/144-146; Suyûtî, Buğyetü'l-Vüât ; Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Kahire, 1972.

⁴⁷ - Abdullah Cebbûrî, agm.,248; Servet Ukkâşe, 41.

⁴⁸ - Abdullah Cebbûrî, agm., 244.

e – er-Reddü ale'l-Kâili bi Halki'l-Kur'an = er-Reddü alâ men Yekûlü bi Halki'l-Kur'an.

İbn Kuteybe'nin içinde yaşadığı dönemdeki "Halku'l-Kur'an" tartışmalarına ilişkin görüşlerini serdettiği bu esere, Suyûfî, Dâvûdî, ve Zehebî tarafından işaret edilmiştir.

2- Hadis İlimleriyle İlgili Olanlar:

a – Ğarîbü'l-Hadis = ez-Zevâid fî Ğarîbi'l-Hadis.⁴⁹

Bu esere İbn Nedim, İbn Hallikân, Bağdâdî, Dâvûdî, Suyûfî, İbnü'l-Enbârî, İbn Kesir, Kıfî, İbnü'l-İmâd, Zehebî, İbn Hacer ve Nevevî işaret etmektedirler.

b – Islâhü'l-Ğalat = Islâhü Ğalatı Ebî Ubeyd = Tebyînü'l-Ğalat fî Ğarîbi'l-Hadis li Ebî Ubeyd.

İlk olarak Fransız müsteşrik Gerard Lecomte tarafından Beyrut Kıddîs Yusuf Üniversitesi dergisinde 1968 yılında neşredilen bu esere, İbn Nedim, İbn Hallikân, Kıfî, İbnü'l-İmâd, Zehebî, Suyûfî ve Dâvûdî tarafından işaret edilmektedir.

c – Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadis = Müşkilü'l-Hadis = el-Müşkil = İhtilâfü Te'vîli'l-Hadis.

İbn Nedim, İbn Hallikân, Bağdâdî, İbnü'l-Enbârî, Kıfî, İbnü'l-İmâd, Zehebî, İbn Hacer ve Nevevî'nin zikrettikleri bu eserde İbn Kuteybe, gerek manası dışında yorumlanan hadislere işaret ederek tashih etmekte ve hadis ile hadisçiler aleyhine sözler söyleyen Câhız'ı şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir. Eser ilk olarak Mahmud eş-Şâbender tarafından H.1326 yılında neşredilmiş, daha sonra da çeşitli baskıları yapılmıştır.

d – el-Mesâil ve'l-Lüĝa fî'l-Hadis ve'l-Lüĝa = el-Mesâil ve'l-Cevâbât.

Küçük bir risale şeklinde olan eserde İbn Kuteybe, hadisle ilgili bazı sorulara cevap vermektedir. Esere İbn Nedim, İbn Hallikân, Kıfî ve Zehebî işaret etmektedir.

⁴⁹ - Abdullah Cebbûri, herhangi bir eserde zikredilmemesine rağmen "ez-Zevâid fî Ğarîbi'l-Hadis" isimli bir eseri de olduğunu bizzat İbn Kuteybe'nin ifadelerine dayanarak iddia etmektedir. Bkz: agm.,244.

3- Edebiyat, Şiir, Nahiv ve Dil ile İlgili Olanlar:

a – Edebü'l-Kâtib = Edebü'l-Küttâb.

Dil ve edebiyat sahasında önemli bir eser olarak kabul edilen “Edebü'l-Kâtib”, uzun yıllar boyunca bu konuda rağbet edilen bir eser olmuştur. Çeşitli asırlarda bu esere şerhler yazılmıştır. Eser, W.O. Sproule tarafından üzerinde doktora çalışması yapılmış ve ilk defa olarak 1877 yılında neşredilmiştir. Daha sonraları ise müteaddit defalar avrupa ve İslam dünyasında baskıları yapılmıştır. İbn Kuteybe'nin hal tercemesinin verildiği tüm kaynaklarda bu esere işaret edilmiştir.⁵⁰

b – Uyûnü's-Şi'r = el-Merâtib ve'l-Menâkıb min Uyûni's-Şi'r.

Esere, İbn Nedim işaret etmekte ve on kitap ettiğini bildirmektedir. Bunlardan bazıları: 1-Kitâbü'l-Merâtib, 2- Kitâbü'l-Kalâid, 3-Kitâbü'l-Mehâsin, 4-Kitâbü'l-Meşâhid, 5-Kitâbü's-Şevâhid, 6-Kitâbü'l-Cevâhir ve 7-Kitâbü'l-Merâkıb.

c – Kitâbü'l-Meâni'l-Kebir = Meâni's-Şi'ri'l-Kebîr = Meâni's-Şi'r.

İbn Kuteybe'nin edebiyat alanındaki diğer bir önemli eseri de budur. İbn Nedim, Kıfî ve Zehebî bu esere işaret etmektedirler.

d – Câmiu'n-Nahvi'l-Kebîr = Câmiu'n-Nahv.

Nahivle ilgili olan bu eser hakkında, herhangi bir malumat yoktur. Esere İbn Nedim, Dâvûdî, Suyûtî, Kıfî, Katip Çelebi ve Zehebî işaret etmektedir.

e – Câmiu'n-Nahvi's-Sağîr.

Yukarıda ifade ettiğimiz eserden ayrı olarak ismi bildirilen bu eserin, ayrı bir eser olduğu bildirilmiştir. İbn Nedim, Kıfî, Dâvûdî, Suyûtî ve Katip Çelebi bu eseri zikretmektedirler.

f – eş-Şi'r ve's-Şuarâ' = Tabakâtü's-Şuarâ' = Divânü's-Şuarâ'.

Arap şiiri araştırmalarının kaynaklarından biri olan bu eser, cahiliye döneminden başlamak üzere hicri II. asra kadarki dönemde şiir tarihine ışık tutmaktadır. 180 Şair hakkında bilgi vermektedir. İbn Nedim,

⁵⁰ - Abdullah Cebbûrî, agm., 234-239.

İbn Hallikân, Dâvûdî, Suyûtî, Zehebî ve İbnü'l-İmâd bu esere işaret etmişlerdir.

4- Tarih ve Kültür Tarihi Alanındaki Eserleri:

a – el-Meârif.

İbn Nedim, İbn Hallikân, Bağdâdî, Zehebî, İbn Hacer, İbnü'l-Enbârî, İbnü'l-İmâd, Dâvûdî, Suyûtî ve Kıftî'nin işaret ettikleri bu eser İbn Kuteybe'nin tarihe dair en önemli eseridir. İbn Kuteybe'nin tarihçiliği başlığı altında bu eserle ilgili olarak detaylı bilgi vereceğimiz için burada ayrıca detaya girmeyeceğiz.

b – Uyûnü'l-Ahbâr.

İbn Kuteybe'nin önemli eserlerinden biri olan bu eser, onun ilmi birikiminin çeşitli yönlerini yansıtan farklı bir özelliğe sahiptir. Bu eserle ilgili detaylı bilgiyi de ilerleyen sayfalarda sunacağız.

c – Tarihu İbn Kuteybe.

İbn Kuteybe'nin teracimi hakkında bilgi veren kaynaklarda hakkında bilgi verilmeyen böyle bir eser, bazı arşivlerde yazma nüsha halinde bulunmaktadır. Bu eserin İbn Kuteybe'ye ait olup olmadığı konusu ihtilaflıdır.

5- Diğer Eserleri:

a – Câmiu'l-Fıkıh = Kitâbü'l-Fıkıh = Kitâbü't-Tefkîh.

Bazı kaynaklarda farklı eserler gibi verilen bu isimler aynı esere işaret etmektedir.⁵¹ İbn Nedim, İbn Hallikân, Kıftî, Katip Çelebi ve Zehebî bu esere işaret etmektedirler. Eserin isminden de anlaşılacağı gibi, fıkıhla ilgili olduğu kabul edilmektedir.

b – Kitâbü'l-Eşribe.

İbn Kuteybe'nin, diğer eserlerinde atıfta bulunduğu bu eser de fıkıhla ilgili bir eserdir. İbn Nedim, İbn Hallikân, Kıftî, Katip Çelebi, İbnü'l-İmâd ve Zehebî bu esere işaret etmişlerdir.

⁵¹ - Servet Ukkâşe, 56.

c – el-Meysir ve'l-Kıdâh.

Cahiliye döneminden başlamak üzere Arap kültürü hakkında bilgi veren bu eser, konu açısından karma özelliğe sahiptir. Eserde ayrıca, şiir, dil, edebiyatın yanısıra fıkıh ve hadisle ilgili konulara da rastlamak mümkündür.

d – Delâilü'n-Nübüvve = Delâilü'n-Nübüvve mine'l-Kütübi'l-Münezzele ale'l-Enbiyâi aleyhimü's-Selâm = A'lâmü'n-Nübüvve.

İbn Nedim, Dâvûdî, Suyûtî, İbnü'l-Enbârî, Katip Çelebi ve Zehebî'nin işaret ettikleri bu eser Hz.Muhammed ve diğer peygamberlerin mucizelerinden bahsetmektedir.

e – el-İhtilâf fi'l-Lafzi ve'r-Reddi ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe.

Bu eser, İbn Kuteybe'nin itham edildiği Cehmiyye ve Kerrâmiyye düşüncelerine karşı onun, felsefi metodla reddettiği, fikri tenkitlerini ihtiva etmektedir. Esere, İbn Nedim, Dâvûdî, Suyûtî ve Kıfî tarafından işaret edilmektedir.

f – Kitâbü'l-Envâ'.

Eser astronomi ve vakitler konusunda bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Arap dünyasında kaleme alınan ilk eser özelliğine sahiptir.⁵²

g – et-Tesviye Beyne'l-Arab ve'l-Acem.

İbn Nedim'in bu isimle kaydettiği bu eser, diğer bazı kaynaklarda daha farklı isimlerle zikredilmiştir. Bunlar: “Fadlû'l-Arab ve't-Tenbîh alâ Ulûmihâ”, “Tafdîlü'l-Arab”, “er-Reddü ale's-Şuûbiyye”, “el-Arab ve'l-Acem”, “Tafdîlü'l-Arab ale'l-Acem”, “el-Arab ve Ulûmihâ” ve “Zemmü'l-Hased”. Zirikli ise, İbn Kuteybe'nin bu konuda “el-Arab ve Ulûmihâ” ve “Fadlû'l-Arab ale'l-Acem” isimlerinde iki ayrı eser olduğunu zikretmektedir.⁵³

⁵² - Abdullah Cebbûrî, agm., 115,116.

⁵³ - Zirikli, el-A'lâm, IV/280.

h – Te'vîlü'r-Ru'yâ = Ta'birü'r-Ru'yâ = İbâratü'r-Ru'yâ = et-Ta'bîr.

İbn Kuteybe, Uyûnü'l-Ahbâr'da, Te'vîlü'r-Ru'yâ şeklinde bahsederken diğer eserlerde farklı isimlerle işaret edilmiştir.

Müstakil eser olarak zikredilen bu eserler haricinde İbn Kuteybe'ye nisbet edilen ancak kendi başına müstakil bir eser olmayıp, diğer eserler içerisinde bir bölüm olan bazı isimler vardır. Bunlar teracim kaynaklarında ayrı birer esermiş gibi zikredilmesine rağmen bunların bazıları, İbn Kuteybe'nin diğer eserleri içerisinde mevcut olmaları, diğer bazılarının da aynı şekilde olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Biz, bilgi olması yönüyle bu isimleri zikretmek istiyoruz.

- Takvîmü'l-Lisân (Edebü'l-Katîb içerisinde bir bölüm)
- Kitâbü'l-İlm (Uyûnü'l-Ahbâr içerisinde bir bölüm)
- er-Risâle fi'l-Hattı ve'l-Kalem (Edebü'l-Kâtib içerisinde bir bölüm)
 - Divânü'l-Küttâb
 - Halku'-İnsân
 - Kitâbü'l-Hayl
 - el-Hikâye ve'l-Mahkî
 - Ferâidü'd-Dürr
 - Hikemü'l-Emsâl
 - Âdâbü'l-Aşera
 - el-Cevâbâtü'l-Hâdira
 - Kitâbü'l-Fürs
 - Kitâbü'l-Hicv
 - Adâbü'l-Kırâe.
 - Kitâbü'l-İbl
 - Kitâbü'l-Vahş
 - Siyeru'l-Acem
 - Kitâbü'l-Vüzerâ
 - Kitâbü's-Sıyâm
 - İstimâü'l-Ğınâ bi'l-Elhân
 - Kitâbü Edebi'l-Kâdî
 - Sınâatü'l-Kitâbe
 - Kitâbü'n-Neseb

6 – İbn Kuteybe'ye ait olmayıp O'na nisbet edilen eserler:

Bazı kaynaklarda İbn Kuteybe'nin müellifâtından olduğu ifade edilen bir takım eserler vardır ki, bunların aslında O'na ait olmayıp sonradan O'na nisbet edildiği kabul edilmektedir.⁵⁴ Bunlar:

⁵⁴ - Abdullah Cebbûrî, agm., 122-126.

a- el-İmâme ve's-Siyâse

b- Kitâbü'l-Cerâsîm

c- Kitâbü'n-Nebât

d- el-İştikâk

e- Kitâbü'l-Ercûze fi'z-Zâi ve'd-Dât

f- Vasıyyetü İbn Kuteybe li Veledihî

g- Telkînü'l-Müteallim fi'n-Nahv.

G – İlmî Kişiliği ve İslam Tarihçiliğindeki Yeri

1- İlmî Kişiliği.

İbn Kuteybe, kaleme aldığı eserlerinde de görüldüğü gibi, çok yönlü bir ilmî birikime sahiptir. Bunlar arasında dil, lügat, edebiyat ilk sıraları oluştururken, onlardan daha geri olmamak üzere tefsir, hadis ve fıkıh ilimleri gelmektedir.⁵⁵ Ancak O'nun tüm eserlerine şamil olmak üzere arapça ve lügat ilimlerindeki vukûfiyetinin bir göstergesi olarak, kelime ve tâbir tahlilleri önemli yer tutmaktadır. Bu metodla Kur'an ayetlerine ve hadislere getirdiği te'vîl ve tahliller, kendisinden sonraki bazı alimlerin tenkitlerine yol açarken, birçoklarının ise takdir ve taltiflerine mazhar olmuştur.

İbn Kuteybe hakkında bilgi veren müelliflerin hemen hemen tamamı O'nun dil, edebiyat, nahiv ve şiir konusundaki otoritesine değinmişlerdir. İbn Nedîm: "O,dil, nahiv, ğarîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, şiir ve fıkıh'ta alim idi."⁵⁶ derken İbnü'l-Enbârî ise: "Dil, nahiv ve şiir konusunda alim, diğer ilimlere de sahip idi."⁵⁷ demektedir. Zehebi ise, O'nun Arap dili, haberler ve eyyâm bilgileri açısından otorite olduğunu bildirmektedir.⁵⁸ Nitekim İbn Kuteybe nahiv konusundaki otoritesiyle, Basra ve Kûfe arasındaki nahiv muhalefetine iştirak etmiş ve bu iki ekolü uzlaştırmak suretiyle "Bağdat Nahiv Ekolü"nun kurucusu olmuştur.

⁵⁵ - İbn Kesîr, XI/57.

⁵⁶ - İbn Nedîm, 123.

⁵⁷ - İbnü'l-Enbârî, 209.

⁵⁸ - Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/298.

Diğer taraftan İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, ilmî seviyenin yükseldiği buna bağlı olarak da bazı siyasî ve itikadî konulardaki fikri ayrılıkların ve tartışmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. O, bu tartışma konularında taraf olmadığı gibi yanlış düşünceleri tenkid eden görüşlerini içeren eserler kaleme almıştır. Bu çerçeveden olmak üzere "Halku'l-Kur'ân" meselesine değinmiş, "Mücessime" ve "Müşebbihe" fitnelerine dair görüşler serdetmiştir. Aynı dönem içerisinde ortaya çıkan Şuûbiyye hareketini tenkit etmiş ve bu noktada Arapların özelliklerini ve faziletlerini ortaya koyan bir risale te'lif etmiştir. Brockelmann, İbn Kuteybe'nin bu yönüyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Asrının önemli alimlerinden biri olan İbn Kuteybe, dönemindeki Ebû Hanife ed-Dîneverî ve Câhız gibi zamanının bütün ilimlerine sahip idi. Tahsil arzusunu hisseden yüksek sınıf halkına ve devlet büyüklerine te'lif ettiği eserlerle bilgilerini arzetmiştir. Farklı düşüncelerin tartışıldığı dönemde O, Kur'an ve hadisi savunmuştur. Bu çerçevede kendisine yöneltilen müşebbihe veya dinsizlik ithamına karşılık bu görüşleri reddeden müstakil bir eser kaleme almıştır.⁵⁹

İbn Kuteybe, fazla rivayeti olmamakla birlikte, hadis ricali arasında sika kabul edilmiştir.⁶⁰ Bağdat'a yerleşip orada İshak b. Râheveyh, Ebû Hâtim ve diğerlerinden rivayetlerde bulunduğunu bildiren İbnü'l-Cevzî, O'nun, güvenilir bir alim olduğunu ve önemli eserler kaleme aldığını bildirmiştir.⁶¹ İbn Kuteybe aleyhine söylenen bir takım görüşleri nakleden Zehebî, Hâkim'in : "Ümmet, Kuteybî'nin yalancılığında icmâ etmiştir" sözünü naklederek : "Ümmet sadece Müseyleme ve Deccâl'in yalancılığında icmâ etmiştir. Bir çok ravi, İbn Kuteybe'den nakillerde bulunmuşlardır" diyerek bu görüşe olan tenkidini ifade etmiştir.⁶² Aynı şekilde Hammâd b. Hibetullah el-Harrânî'nin naklettiği bir haberde, Ebû Tâhir es-Selefi de, Hâkim'in: "İbn Kuteybe'den nakil yapmak caiz değildir" sözünü naklederek : "İbn Kuteybe, ehl-i sünnetden ve sika bir

⁵⁹ - Brockelmann, "İbn Kuteybe", İA., V/II, s. 762,763.

⁶⁰ - Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, II/503; İbn Hallikân, II/246; Muhammed Ferid Vecdî, VII/631; İbn Hacer, II/358; Ayrıca İbn Kuteybe'nin naklettiği bazı hadis rivayeti örnekleri için bkz: Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/300-302.

⁶¹ - İbnü'l-Cevzî, V/102.

⁶² - Zehebî, Tarih, (261-280)/383.

ravidir, Hâkim bu sözünde O'nun mezheple ilgili dururmunu kasetmiştir." dediğini nakletmektedir.⁶³

İbn Kuteybe'nin mezhebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte, Maliki mezhebine müntesib olduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir. İbn Teymiye O'nun için : "Ahmed ve İshak'ın mezhebine meylediyordu" ⁶⁴ bilgisini verirken, İbn Hacer ise, O'nun İshak b. Raheveyh'in görüşlerini takip ettiğini, ancak Muhammed b. Zekeriyya b. Abdü'l-A'lâ'dan duyduğuna göre, Maliki mezhebine mensup olduğunu haber vermektedir.⁶⁵ İbn Kuteybe'nin itikadî noktada müşebbihe ve kerrâmiyye'ye meyilli olduğu konusundaki görüşlerin ise O'nun eserleri göz önüne alındığı takdirde doğru olmadığı anlaşılacaktır.⁶⁶ Zehebî, Ebû Bekir el-Beyhakî'nin İbn Kuteybe'nin Kerrâmiyye'nin görüşüne sahip olduğuna dair sözü ile Darekutnî'nin, "Mir'âtü'z-Zemân" isimli eserinde isnadsız bir rivayette O'nun Müşebbihe'ye meyilli olduğu iddiasını naklederek, bu görüşlerin doğru olmadığını bildirmektedir.⁶⁷ Gerçekte Kerrâmiyye ve Müşebbihe'ye reddiye yazan birisinin onlardan olduğu görüşü doğruyu yansıtan bir ifade olması mümkün değildir. İmam Zehebî, O'nun hakkındaki bu haksız iddiaları zikrettikten sonra, bizzat İbn Kuteybe'nin kendi düşünceleriyle bu iddiaları boşa çıkarmaya çalışmıştır. "Nuaym b. Hammâd'dan, Muhammed b. İsmail et-Tirmîzî kanalıyla ve sahih isnadla duyduk ki, O, İbn Kuteybe'nin şöyle dediğini işitmiştir: "Kim Allah'ı, yarattıklarına benzetirse kafir olur, kim de Allah'ın kendisini vasıfladığı şeyleri reddederse o da kafir olur. Allah'ın kendisini vasıfladığı şeyler, kendisi olmadığı gibi O'nu teşbihe de bir rehber olamaz." İbn Kteybe'nin bu görüşlerini nakleden Zehebî: "Sıfatlar mevsufa tabidir, şayet mevsuf "senin benzerin yoktur" ⁶⁸ şeklinde ise, bu Zât-ı Mukaddestir. Benzerinin olmaması O'nun sıfatıdır. Öyleyse O'nun sıfatı ve zatı hakkında söylenen

⁶³ - Zehebî, Tarih, (261-280)/383.

⁶⁴ - İbn Teymiye, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, 86.

⁶⁵ - İbn Hacer, III/358.

⁶⁶ - Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, II/503; Tarih, (261-280)/383; İbn Hacer, III/357.

⁶⁷ - Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/299, 300.

⁶⁸ - Şûrâ, 42:11.

arasında bir fark yoktur. Bu aynı zamanda selefin görüşüdür" diyerek, İbn Kuteybe'nin görüşünün isabetli olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁹

İbn Kuteybe'nin ilmi kişiliğini ve akidesini en güzel bir biçimde ortaya koyan İbn Teymiye'dir. O'nu, ehl-i Sünnetin önemli simalarından kabul eden İbn Teymiye : "Mûtezile için Câhız ne ise, Ehl-i Sünnet için de İbn Kuteybe odur" diyerek onun önem ve değerini ortaya koymuştur. Bundan ayrı olarak İbn Teymiye, İbn Kuteybe için şu ifadelere yer vermektedir: "İbn Kuteybe, alimlerin, imamların ve faziletli kimselerin önde gelenlerindendi. Çok güzel ve muhtevalı eserlere sahipti. Bunların sayısı üçyüze ulaşıyordu. Ahmed ve İshak'ın mezhebine meylediyordu. İbrahim el-Harbî ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî ile muasırdı. Mağrib halkı da ona büyük değer veriyor ve ona dil uzatanları zındıklıkla itham ediyorlardı. Yine Mağrib halkı: "Evinde onun eserlerinden herhangi biri olmayan da hayır yoktur" diyorlardı.⁷⁰ İbnü'l-Enbârî, takip ettiği usul ve metodu açısından İbn Kuteybe'yi tenkid ederek: "İnsanlar müteşabih ayetlerin manaları konusunda ileri geri konuşuyorlar, bunun karşısında seleften herhangi bir nakilde bulunmuyorlar. Bu hususta lügat ilminin şâz ifadelerinin delil olarak gösteriyorlar" demiştir. İbn Teymiye onun bu tenkidini: "İbn Kuteybe, Kur'an ve Hadisin manalarına vakıf, onunla hüküm verme konusunda da İbnü'l-Enbârî'den daha bilgilidir. Yine, sünnete sarılma konusunda ondan daha ilerdedir. İbnü'l-Enbârî, lügat konusunda bilgili bir alimdir. Ancak, lügatı iyi bilen herkes, hüküm çıkarma konusunda uzman değildir" diyerek İbn Kuteybe'yi savunmuştur.⁷¹

İbn Kuteybe'nin görüşlerini ortaya koyması açısından dikkatimizi çeken diğer bir husus ise onun, gençlik yıllarında ders okuduğu Câhız'a karşı daha sonraları cephe alıp onun görüşlerini tenkid etmesidir. Ona göre Câhız, İslâmî çok daha kuvvetli deliller olmasına rağmen nasrânî deliller kullanmış ve eserlerini alay konusu olan bazı şeylerle doldürmüştür. Yine o, Câhız'ın hadislerdeki bazı konuları sözkonusu ederek alaya aldığı (Balina ciğeri, şeytanın boynuzu, Haceru'l-Esved'in

⁶⁹ - Zehebî, Siyeru A'lâm, XIII/299, 300.

⁷⁰ - İbn Teymiye, 86; Bu ifadelerin bir benzerini İbn Kesir'de de görmek mümkündür. el-Bidâye, XI/57.

⁷¹ - İbn Teymiye, 95, 96.

aslında beyaz olup müşriklerin onu siyaha boyadıkları.. gibi), böyle yapmakla hadisi hafife aldığı ve batıla hizmet ettiğini ileri sürmüştür.⁷²

İbn Kuteybe ile Câhız arasındaki ihtilafa işaret eden Ahmed Emin, bu hususta şu görüşlere yer vermektedir : “Onlar arasındaki ihtilafın esas nedeni, fikri özellikleri ve itikadi mezhep noktasındaki farklılıklarıdır. Câhız'ın hafif ruhlu ve mizahı çok seven kişiliğine karşılık İbn Kuteybe, ciddi, vakarlı ve verdiği hükümlerde tutarlı bir kişiliğe sahiptir. Diğer taraftan Câhız, mutezile itikadi ekolüne mensup iken, İbn Kuteybe Ehl-i Sünnettendir. Bu iki ekol arasındaki mücadele çok yönlü ve uzundur. Câhız, gerçekten de ilmi yönden güçlüdür. Değindiği konularda çok bilgili ve düşüncesini söz ve kalemle çok güzel ifade yeteneğine sahiptir. İbn Kuteybe ise -bana göre- daha çok genel anlamda bir bilgiye sahip, çok eser sahibi bir kimsedir. Bu yönüyle Câhız'a yakın bir ilmi yeterliliğe sahiptir. Eserlerine baktığımız zaman onun çeşitli ilmi sahalara el attığını görürüz. Dil, nahiv, edebiyet, şiir, hadis, fıkıh, tarih ve dini mezhepler alanlarında eserler vermiştir.⁷³

İbn Kuteybe'nin sahip olduğu düşünceler, onun ilmi yeterliliği ve otoritesiyle hem kendi dönemindeki hemde daha sonraki müslümanlar nezdinde değer bulmasını sağlamıştır. Yaptığı tefsir, te'vil ve yorumlardan insanlar, asırlar boyunca istifade etmişlerdir.⁷⁴

2- İslam Tarihçiliğindeki Yeri.

H. III. Asırda yetişen önemli alimlerden birisi olan İbn Kuteybe'nin eser verdiği konulardan birisi de Tarih'dir. Onun ilmi kişiliği çerçevesinde yukarıda ifade ettiğimiz gibi, dil, nahiv, şiir, edebiyat, Kur'an ve hadis metinlerine getirdiği yorumlar ile fıkıh bu noktada onun öncelikli sahası olmaktadır. Ancak bunlardan sonradır ki, Tarih ve ilk dönem Arap kültürüyle ilgili eserleri zikredilebilir.

İbn Kuteybe'yi Tarih ilmi içerisinde önemli kılan ilk sebep, elbette ki ilk dönem müelliflerinden olmasıdır. Önde gelen ilk dönem tarihçilerinden Halife b. Hayyat (v.240/854), Buhari (v.256/870), Belâzürî (v.279/893) ve Ebû Hanife ed-Dineveri (v.282/895) ile aynı

⁷² - Ahmed Emin, I/402.

⁷³ - Ahmed Emin, I/402,403.

⁷⁴ - el-İskenderânî, 9,10.

dönemlerde yaşamıştır. Yine onun fazla rivayeti olmamasına rağmen hadis ricali içerisinde güvenilir kabul edilmesi ve Ehl-i Sünnet ekolüne mensup olup, ortaya çıkan bir çok siyâsî ve itikâdî oluşumlardan kendisini uzak tutarak, bunların yanlış görüşlerine objektif tenkitler yöneltmiş olması da bu ilim içerisindeki önemini ortaya koyan diğer bir kişisel özelliği olmaktadır. Biz burada onun tarihle ilgili eserlerini tanıtmak suretiyle bu ilim dalı içerisindeki metod ve rivayetlerinin önem ve değerini ortaya koymayı arzu ediyoruz. Zira, İbn Kuteybe'nin tarih ve kültür alanındaki eserlerini tanımamız bize onun tarihçiliği konusunda önemli bilgiler verecektir.

a- İbn Kuteybe'ye ait olan eserler:

aa- el-Meârif.

İbn Kuteybe'nin Tarihle ilgili olarak zikredebileceğimiz ilk eseri el-Meârif'dir. Siyasi hadiselerin detaylarına girmeden daha çok mücmel bilgiler sunan bu eser, insanın yaratılışından başlamak suretiyle sırasıyla peygamberler, ilk halifeler, Emevi ve Abbasi halifeleri ile bazı sahabelerin kısa biyografilerinden bahseden bir eserdir.

İbn Kuteybe bu eserin mukaddimesinde neden böyle bir eser kaleme alma ihtiyacı hissettiğini ve hangi konuları ele aldığını ifade etmektedir. Bu çerçeveden olmak üzere, şerefli ve itibarlı kimseler arasında "Edeb" in ortaya çıkması, alimlerin sahip olduğu şeref ve itibar, ilmin ve beyanın fazileti, ilim öğrenmenin önemi ve bunun meliklere ve şerefli kimselere bildirilmesi gibi genel anlamdaki kültürel birikimin insanlara aktarılması olarak özetlemektedir. Bunu yaparken de bazen peygamberlerin, idarecilerin veya alimlerin sözlerinden bazen de neseb, geçmiş zaman veya Arap kültüründeki önemli günlerden örneklerle izaha çalışmıştır. Bu arada bizzat olaya veya söze şahid olan kimselerden de bilgi nakletmiştir.

İbn Kuteybe'nin bu eseri yazmada zikrettiği en önemli gerekçe neseb meselesi olmuştur. O, insanların neseblerini bilmemelerinden, geçmişlerine ait sağlıklı bilgiye sahip olmadıklarından şikayet etmekte ve insanların bu konuda bilgilendirilmesinin önemine inanmaktadır.

el-Meârif ilk olarak yukarıdaki ifadeleri ihtiva eden müellifin mukaddimesiyle başlamaktadır. Daha sonra insanın yaratılışı konusuyla başlayan eserde sırasıyla, Adem (A.S)'dan başlayarak peygamberler hakkında bilgi ve kendi dönemlerinde cereyan eden bazı hadiseler

hakkında bilgi vermektedir. Hz.Muhammed gönderilmeden önce insanların dinleri hakkındaki bazı mütalaadan sonra, geniş bir şekilde Arapların sesebi ile ilgili bilgi vermektedir. Hz.Peygamber'in kısa hayatı, peygamberliği ve savaşlarını da ihtiva eden kısımda, akrabaları ve nesebi hakkında da bazı malumata yer vermektedir. Daha sonra ilk halifeler olan Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali ile dönemlerindeki olaylardan çok kısa bilgiler aktarmaktadır. Diğer bazı sahabiler ile Emevi ve Abbasi halifelerinin hayatları hakkında bilgi verilen bölüm ise müellifin kendi dönemine kadar uzanmaktadır. Daha sonra, en geç vefat eden sahabiler, müellefei kulüb, münafıklar, diğer meşhur kimseler, mezhep imamları, müctehidler, hadis, kıraat, ensab, nahiv ve tarih alimleri, önemli mescidler, Arap yarımadası, kendileri ile anlaşma yapılanlar, fetihler, cahiliyedeki meşhur günler ve o dönemdeki çevre bölgelerdeki idareciler hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

Bu eser metod ve muhteviyat açısından, diğer İslam Tarihi kaynaklarında gördüğümüz gibi, olayları kronolojik sıra içerisinde detaylı bir şekilde aktarılması ve nakillerde bulunulması şeklinde değildir. Tarihi seyir içerisindeki olay ve şahıslar hakkında kısa ve mücmel bilgilerin kültürel birikimlerle birlikte aktarılması şeklinde bir muhtevaya sahiptir. Eser, bazı olaylar, isim listeleri, kısa biyografiler, neseb, fırka ve rical üzerinde durmaktadır. Öyle görülüyor ki, İbn Kuteybe bu eseriyle, insanların peygamberler tarihi, Hz.Muhammed'in hayatı, ilk halifeler ile diğer önemli kişi ve olaylar hakkında doğru bilgi edinme ihtiyaçlarını karşılanmasını arzu etmiştir. Abdülaziz ed-Dûrî de, eserin ihtiva ettiği konuları ve metodu ile ilgili bilgi verdikten sonra : "Öyle sanıyorum ki bu kitap, tarihi bilgilerin anahatlarıyla ortaya konulması yönündeki ihtiyacı karşılamak amacıyla kaleme alınmıştır" demektedir.⁷⁵ Yoksa bu eserde tarihi olaylar ve kişiler hakkında detaylı bilgi bulmak mümkün değildir.

Bu eserde, eski dönemlere ait bilgi vermesi yönüyle İbn Kuteybe, bu konuda ilk müellif olmaktadır.⁷⁶ İbn Kuteybe bu eserinde bizzat duyduğu bilgilerin yanında kendinden önceki Vehb b. Münebbih, İbn İshâk, Vâkıdî ve Kelbî gibi müelliflerden nakillerde bulunmuştur. Naklettiği bilgilerle ilgili olarak, sadece kaynakları değil aynı zamanda

⁷⁵ - Abdülaziz ed-Dûrî, Bahs fi Neş'eti İlmi't-Tarih inde'l-Arab, Beyrut, 1993, s.54.

⁷⁶ - Şakir Mustafa, et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn, I/240.

bilgileri de tenkide tabi tutmuştur. O'nun bu eserde genel olarak takip ettiği metod, tarafsızlık içerisinde gerçeklerin vurgulanması metodudur. Ancak buna rağmen o, ara sıra çeşitli konularda ileri sürülen görüşlere yer vermekte, bu esnada kendisi de çok az olarak bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

ab- Uyûnü'l-Ahbâr.

Klasik İslam Tarihi çizgisinden daha çok kültür tarihi alanına yakın bir muhtevaya sahip olan Uyûnü'l-Ahbâr, İbn Kuteybe'nin çok yönlü kişiliğiyle de bütünleşerek farklı konulardaki bilgileri ihtiva etmektedir. Çeşitli konu başlıklarıyla faklı on kitaptan oluşan bu eserde İbn Kuteybe başlıklar altında çok daha farklı bilgi ve bakış açısıyla Hz.Peygamber'den başlamak suretiyle İslami ilk dönemdeki meşhur simaların o konuya ilişkin görüş ve rivayetlerine yer vermektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu eser on kitaptan oluşmaktadır. Bunlar: 1-Kitâbü's-Sultân, 2- Kitâbü'l-Harb, 3- Kitâbü's-Südûd, 4- Kitâbü't-Tabâi' ve'l-Ahlak, 5- Kitâbü'l-İlm, 6- Kitâbü'z-Zühd, 7- Kitâbü'l-İhvân, 8- Kitâbü'l-Havâic, 9- Kitâbü't-Taâm, 10- Kitâbü'n-Nisâ'. Eserin konusunun daha bariz olarak ortaya çıkması için bu kitapların içerdiği hususları kısaca ifade etmemiz uygun olacaktır.⁷⁷

1-Kitâbü's-Sultân: Genel olarak içinde bulunduğu toplumda idareci konumunda olan insanların tavır ve hareketlerinin konu edildiği bu bölüm, onların yaşayışları, dostlarında bulunması gerekli özellikler, onlara karşı konuşmaları ve onlarla muamelesi gibi hususları belirtmektedir. Ayrıca, seçeceği görevlilerin kendilerini temsil edeceği yönüyle bu seçimde dikkat edecekleri hususlara işaret ederek, konu ile ilgili rivayet, söz ve şiir örneklerine yer vermektedir.

2-Kitâbü'l-Harb: Önceki kitapla yakın konuları paylaşması nedeniyle bibbiri ile konu olarak benzer görünen bu bölümde ise İbn Kuteybe, harb adabından, hazırlık plan ve ordunun durumu hakkındaki çeşitli rivayet ve görüşlere yer vermektedir.

3-Kitâbü'Sü'dûd: Hakimiyet ve hüküm sürme anlamına gelen sü'dûd bölümünde yine konu ile ilgili edeb kaideleri üzerinde durulmaktadır.

⁷⁷ - Geniş bilgi için bkz: İbn Kuteybe, Uyûnü'l-Ahbâr, I/42-45.

4-Kitâbü't-Tabâi' ve'l-Ahlak : İhtiva ettiği konular yönüyle önceki kitabın bir bölümü olarak nitelendiren İbn Kuteybe, burada, insan tabiatlarının farklılığı ile buna bağlı olarak hal ve hareketlerin düzeltilmesi ve diğer ahlaki faziletler üzerinde durmaktadır.

5-Kitâbü'l-İlm: İlim, alimler ve ilim öğreticileriyle ilgili bilgilerin yanında çeşitli konuları ihtiva etmektedir.

6-Kitâbü'z-Zühd: Kitâbü'l-İlm'in bir parçası olarak kabul edebileceğimiz bu bölümde de İbn Kuteybe, zühd ve zahidlerle onların sahip oldukları sıfatlara ilişkin görüş ve rivayetleri aktarmaktadır.

7-Kitâbü'l-İhvân: İnsanlar arasındaki dostluk ve kardeşliğe teşvik ile bu kardeşlikten murad olunacak şeyler ve özellikleriyle ilgili görüş ve rivayetleri ihtiva etmektedir.

8-Kitâbü'l-Havâic: Önceki kitaba yakın ve onun bir parçası olabilecek bu bölümde de, insanın ihtiyaçları, özellikleri, bunlara karşı sabır ve şükür ile diğer konuların açıklandığı görüş ve rivayetler nakledilmektedir.

9-Kitâbü't-Taâm: Arap kültüründeki yemekler ve bunların hazırlanışı ile, yeme adabı, açlık, oruç, cimrilik ve içeceklerle ilgili bilgileri ihtiva etmektedir.

10-Kitâbü'n-Nisâ': Yine Arap kültüründeki nikah ve yemek bağlantısı ile bunun Arap toplumundaki görüntüsünün yanında, kadınlar, özellikleri ve bu konuda yapılan tavsiye ve görüşler nakledilmektedir.

İbn Kuteybe bu eserinde ele aldığı konu ile ilgili olarak, Hz.Peygamber'den nakledilen bir hadis varsa önce onu zikretmekte, daha sonra da Ashab'ın büyüklerinden başlamak üzere o konu ile ilgili sözü olan kişilerin sözlerini ve bu esnada geçen haberleri aktarmaktadır. Bu yönüyle eser, klasik bir İslam Tarihi görüntüsünün dışında, daha çok kültüre dair bilgileri farklı ağızlardan sunan bir kaynak hüviyetine sahiptir. Bu yönüyle de sahasındaki en önemli eserlerden birisidir. Diğer taraftan, edeb ve ahlaki hususiyetlere bağlı olarak ifade edilen görüş ve rivayetler, cereyan eden siyasi birtakım hadiseler ve şahısların bu hadiseler içerisindeki rol, hareket ve görünüşlerini de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle de eser, titiz bir tetkikle incelendiği zaman olaylar içerisindeki ince detayların ortaya çıkmasını sağlayacak bir özelliğe sahiptir.

b- İbn Kuteybe'ye ait olmayanlar:**ba- el-İmâme ve's-Siyâse:**

İbn Kuteybe'ye nisbeti doğru olmamakla birlikte, bir çok defalar baskısı yapılarak İbn Kuteybe'ye ait olduğu ileri sürülen bu esere bu yönüyle değinip, kısaca ona ait olmadığını delillerini zikretmeye çalışacağız.

El-İmâme ve's-Siyâse, Hz.Peygamber'in vefatından sonra, özellikle hilafet çevresinde cereyan eden hadiseler, sözler ve karşılıklı konuşmalar ile Hz.Ali-Muâviye mücadelesi ve daha sonrasında gelişen olaylar, Emevi halifeleri dönemindeki fetihler ve özellikle de endülüs fetihleri üzerinde durulmaktadır. Nakledilen rivayetler yönüyle ilk dönem ihtilafları ve karşılıklı girişilen mücadeleler hakkında, diğer İslam Tarihi kaynaklarında görmediğimiz bazı rivayetleri barındırması yönüyle dikkatleri üzerine çeken el-İmâme ve's-Siyâse önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Eserin İbn Kuteybe'ye aidiyeti konusundaki şüphelerin yanında, eserde zikredilen rivayetlerin sıhhati konusundaki endişeler nedeniyle kaynak olarak kullanılmasının doğru olmayacağı ve o rivayetlere bağlı olarak yapılacak yorumların doğruluğu yansıtmayacağı ifade edilmektedir.⁷⁸

El-İmâme ve's-Siyâse'nin İbn Kuteybe'ye ait olmadığını ilk olarak iddia eden İspanyol müsteşrik Pascual Gayangos olmuştur. Ondan sonra Reinhart Dozy bu iddiaları savunmuş, Michael Jan de Goeje ise bu düşünceleri desteklemiştir. Daha sonra Brockelmann, İslam Ansiklopedisinde yazdığı "İbn Kuteybe" maddesinde konuya işaret etmiştir.⁷⁹ Gayangos'un bu konuda ileri sürdüğü delilleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

1- İbn Kuteybe'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren hiçbir eser, onun böyle bir eserinden bahsetmemektedir.

2- Bu eserin müellifi Dımeşk'te mukimdir. Ancak, İbn Kuteybe, Dınever dışında Bağdat'tan dışarı çıkmamıştır.

⁷⁸ - Ali Şeyrî, el-İmâme ve's-Siyâse'nin, Beyrut, 1990 baskısının muhakkiki, s.8; Said Salih, el-İmame ve's-Siyâse -Dirâse ve Tahkik-, basılmamış doktora çalışması, Ürdün, 1978, s.33 vd.

⁷⁹ - Brockelmann, "İbn Kuteybe", İA., V/II, s.763.

3- Eserde İbn Ebî Leylâ'dan nakiller vardır, halbuki bu şahıs, İbn Kuteybe'de doğmadan 65 yıl önce (H.148) Kûfe'de kadılık yapmıştır.

4- Müellif, Endülüs fethine şahit olan bir kadından nakiller yapmaktadır. Halbuki, bu fetih, İbn Kuteybe'nin doğumundan 120 yıl önce gerçekleşmiştir.

5- Yine Müellif Musa b. Nusayr'ın Merâkeş'i fethinden bahsetmektedir. Halbuki bu şehir, Murâbitûn sultanı Yusuf b. Taşşin tarafından H.455'de tesis edilmiştir. İbn Kuteybe ise H.276 yılında vefat etmiştir.⁸⁰

İleri sürülen bu iddialara diğer birtakım hususlarda ilave edilerek eserin İbn Kuteybe'ye ait olamayacağı ispat edilmeye çalışılmıştır.⁸¹ Arap dünyasındaki özellikle son dönem araştırmalarda, el-İmâme ve's-Siyâse'den nakledilen bilgiler veya İbn Kuteybe ile ilgili verilen bilgilerde bu eserin ona ait olmadığına işaret edilerek konuya dikkat çekilmektedir. Bu hususta Türkiye'de yapılan çalışmalarda, bu eserden yapılan nakillerde konu hakkındaki şüphelere ilişkin herhangi bir bilgi verme ihtiyacının hissedilmemesi, bu konunun daha detaylı ve ilmi çerçevede ele alınıp incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle biz bu konudaki iddia ve düşünceleri ayrı bir makalede ele almanın daha uygun olacağı kanaatimizi ifade ederek buradaki izahımızı yeterli görüyoruz.

bb- Târîhu İbn Kuteybe:

İbn Kuteybe'nin bu isimde bir eserinin olup olmadığı ne biyografik ne de bibliyografik eserlerde sözkonusu edilmemektedir. Bu eserle ilgili olarak sadece Katip Çelebi, Ebû Hanife ed-Dîneverî'nin, "Tarih" isimli eseriyle ilgili olarak verdiği bilgide, Mes'ûdî'nin, İbn Kuteybe'nin Ebû Hanife'nin bu eserini alıp kendisine malettiğini bildirdiğini haber vermektedir.⁸²

Şakir Mustafa, Dîmeşk Zahirîye kütüphanesinde bu isimde bir eser olduğunu haber vermekte ve bunun daha detaylı olarak araştırıldıktan

⁸⁰ - Gayangos ve Dozy'nin eserlerinden naklen, Said Salih, 31; Ayrıca bkz: Servet Ukkâşe, 56,57.

⁸¹ - Geniş Bilgi için bkz: Said Salih, 33 vd; Şakir Mustafa, I/241,242.

⁸² - Keşfu'z-Zunûn, 280.

sonra hakkında bazı şeylerin söylenebileceğini bildirmektedir.⁸³ Büyük bir ihtimalle bu eser de, el-İmâme ve's-Siyâse gibi, İbn Kuteybe'ye sonradan nispet edilen bir eser olmaktadır. İbn Kuteybe'nin eserlerinin zikredildiği hiçbir kaynakta bu ismin geçmemiş olması bu görüşü destekleyen en güçlü delil olmaktadır. Yine de eser hakkında kesin konuşmak için, üzerinde çalışma yapılmasının gerekliliği ortadadır.

BİBLİYOGRAFYA

1- **Abdullah Cebbûrî**, "*Dirâse fî Kütübi İbn Kuteybe*" Mecelletü Adâbi'l-Mustansırıyye, Yıl:2, Sayı:2, Bağdat, 1977; Aynı Makalenin devamı, Sayı:3, Bağdat, 1978.

2- **Abdullah Cebbûrî**, İbn Kuteybe'nin, "*Ğaribü'l-Hadis*" isimli eserinin Muhakkiki, Bağdat, 1977.

3- **Abdülaziz ed-Dûrî**, *Bahs fî Neş'eti İlmi't-Târîh inde'l-Arab*, Beyrut, 1993.

4- **Ahmed Emin**, *Duha'l-İslam*, Beyrut, Thz.

5- **Ali Şeyrî**, "*el-İmâme ve's-Siyâse*" isimli eserin Muhakkiki, Beyrut, 1990.

6- **Bağdâdî**, Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, Thz.

7- **Brockelmann**, "*İbn Kuteybe*", İA, İst., 1968.

8- **Dâvûdî**, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Thk: Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1972.

9- **el-İskenderânî**, Muhammed, İbn Kuteybe'nin "*Uyûnü'l-Ahbâr*" isimli eserinin Muhakkiki, Beyrut, 1994.

10- **İbn Hacer** el-Askalânî, *Lisânü'l-Nizân*, Beyrut, 1971.

11- **İbn Hallikân**, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Thk: Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, Thz.

12- **İbn Kesir**, Ebu'l-Fida, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1990.

⁸³ - Şakir Mustafa, I/240.

- 13- **İbn Kuteybe**, *Hadis Müdafası* (Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadis), Terc: Hayri Kırbasoğlu, İst, 1979.
- 14- **İbn Nedim**, Muhammed b. Ya'kub İshak, *el-Fihrist*, Thk: Yusuf Ali Tavil, Beyrut, 1996.
- 15- **İbn Teymiye**, Şeyhulislam, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, Mısır, 1323 h.
- 16- **İbnü'l-Cevzi**, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam*, Haydarabat, 1357 h.
- 17- **İbnü'l-Enbârî**, Ebu'l-Berekât Kemâlüddin Abdirrahmân b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, Thz.
- 18- **İbnü'l-Esir**, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965.
- 19- **İbnü'l-İmâd**, *Şezerâtü'z-Zehab*, Beyrut, Thz.
- 20- **Katip Çelebi**, *Keşfu'z-Zunûn*, İst, 1971.
- 21- **Kıftî**, Cemâlüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Rivât alâ Enbâhi'n-Nühât*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1986.
- 22- **Muhammed Ferid Vecdî**, *Dâiratü Meârifi'l-Karni'l-İşrîn*, Beyrut, 1971.
- 23- **Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeraf, *Tehzibü'l-Esma ve'l-Lugat*, Beyrut, Thz.
- 24- **Said Salih**, *el-İmâme ve's-Siyâse li Müellifi mine'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*, (Tahkîk), Yayınlanmamış Doktora Çalışması, Danışman: Abdülaziz ed-Dûrî, Ürdün Üniversitesi, Amman, 1978.
- 25- **Servet Ukkâşe**, İbn Kuteybe'nin "*el-Meârif*" isimli eserinin Muhakkiki, Beyrut, 1960.
- 26- **Suyûtî**, Celâlüddin Abdurrahman, *Buğyetü'l-Vüât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Thz.
- 27- **Şakir Mustafa**, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Muerrihûn*, Beyrut, 1978.
- 28- **Tahsin Yazıcı**, "*Dînever*", DİA, İst. 1994.
- 29- **Yakut el-Hamevi**, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, 1957.

30- **Zehebî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (v.748), Târîhu'l-İslâm, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Beyrut, 1994, (261-280 yılları ihtiva eden cilti)

31- **Zehebî**, Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, Thk: Ali Muhammed Becâvî, Mısır, Thz.

32- **Zehebî**, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut, Thz.

33- **Ziriklî**, Hayruddîn, el-A'lâm, Beyrut, Thz.